

Yaniv Kadman | Alon Abudi

Jews Talking with the Reich - Jewish German Dialogue

All Rights Reserved
Copyright © 2024

כל הזכויות שמורות למחברים © תשפ"ד

עריכה: יואב זומר

הגהות: נועה נתנאל וד"ר פנינה אברמסון

מנהלת הפקה: שלומית גורפינקל

עיצוב כריכה ועימוד: ליאור אשכנזי

הפקה ועיצוב גרפי: ספרי ניב

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר מידע,
לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי - אלקטרוני,
אופטי, מכני או אחר - כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה.
שימוש מסחרי מכל סוג בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט,
אלא ברשות מפורשת בכתב מהמחברים.

השימוש בתמונות בספר זה, של יוצרים אשר זהותם אינה ידועה או שלא אותרו,
נעשה בהתאם להוראות סעיף א.27 לחוק זכות יוצרים, תשס"ח - 2007,
לאחר שהכותבים פעלו בשקידה סבירה לגילוי או לאיתור בעל זכות היוצרים
ביצירה. בעל זכות יוצרים אשר נעשה שימוש ביצירתו בספר זה, זכאי לבקש
שנחדל מהשימוש ביצירה או לעדכנו בדבר זהות היוצר.

נדפס בישראל 2024
ספרי ניב הוצאה לאור

www.nivbook.co.il

יהודים מדברים עם הרייך

דיאלוג יהודי-גרמני במאה ה-20

יניב קדמן | אלון עבודי

פרק 1

מסורת של דיאלוג
תחילת המאה ה־20
1914–1933

כיצד ניתן לתפוס בכף היד את רוחה של תקופה, את אותו יסוד מכונן בתודעה של מה שקרה, את אותם דברים ומאורעות הנתפסים בעיני החברה, העם והלאום כסיפורים וכיסודות שהתרחשו ומהווים סימן לבאות, ולכל הפחות – ציוני דרך שימתחו קו מן העבר להוויית ההווה והעתיד? שאלה זו עולה באופן אינטואיטיבי בהקשר ליהודי אירופה בתקופה שבין שתי מלחמות העולם. כיצד לא חשו בסימנים של האסון הגדול הקרב ובא? כיצד לא הצליחו לשים את אצבעם על הסכנה האורבת מצד העם והמדינה הגרמנית נאצית? היסטוריונים – גדולים ככל שיהיו – יכולים רק לסדר את המאורעות בזה אחר זה ולהציגם כ"סיבה ומסובב", אך עדיין עלינו להודות כי רצף המאורעות חולל אסון בקנה מידה תנ"כי. שאול פרידלנדר, בעצמו ניצול שואה וחוקר רדיפת היהודים בשואה מודה כי למרות בקיאותו בכל העובדות, הפרטים והתיאוריות הרוקחות את הסיפור ההיסטורי, עדיין עולה בו התדהמה: "אני לא יכול להגיד שאני מבין את מה שקרה... אני יכול להסביר את זה, ללמד את זה, אבל כאשר אני יושב עם עצמי לבדי, אני עדיין מוכה תדהמה".³

---

³ חוצה ישראל עם קובי מידן, ריאיון עם פרופסור שאול פרידלנדר, חלק ב', דקה 27:00.

אך ישנם כנמצא רמזים לחידת המאורעות במפגשים של היהודים עם העם הגרמני בין מלחמות העולם, מפגשים יום-יומיים שמזמנים החיים ולא רק אירועים היסטוריים מכוננים. קל וחומר אצל אותם אחדים, אנשי רוח שיכולים לחוש באותם הדברים הדקים שמרחפים באוויר ויכולים לאתר את הרמזים המשמשים כרמז לבאות. ייתכן שאירועים היסטוריים מונומנטליים כאלה לא אמורים להיות מוסברים רק בכלים היסטוריים. אפשר שאירועים מסוג זה חייבים חיפוש נוסף לרוחב, ולפחות לבקש את טביעת העין של גדולי הדור בעלי ההתבוננות הרוחנית יותר.

שמואל יוסף הלוי צ'צקס – (ש"י) עגנון (1887–1970)

יורשו של ביאליק כסופר הדור, שמואל יוסף עגנון מביא לידי ביטוי באישיותו, בסיפור חייו, בידיעותיו ובאבחנותיו עולם שלם של אינטראקציה יהודית גרמנית במהלך המחצית הראשונה של המאה העשרים, ובכך הוא מהווה דמות מושלמת לבחינת הסוגיה: אינטלקטואל יהודי דתי הבקיא בתולדות עמו ובהוויה של הזרמים השונים ביהדות אירופה; גאליציאנער המכיר ומוקיר את גרמניה ואת הציונות. מצעירותו הוא קרא כל ספר שהיה בנמצא, למד גרמנית ושלט בה כאוטודידקט. בהמשך היגר לגרמניה כפי שעשו רבים מבני דורו שביקשו להגיע לברלין – ליבה של אירופה בכל הקשור לפריחה של הספרות והתרבות הגרמנית.⁴ נוכחותו של עגנון בגרמניה נמשכה 12 שנים, במהלכן הצליח ליצור פריצת דרך ביצירתו ובמעמדו הספרותי. אלמלא פקדה את ביתו שרפה ב־1924 ייתכן ששהייתו בגרמניה הייתה מסתיימת בצורה אחרת.

עגנון הותיר שתי יצירות עיקריות העוסקות בנושא היחסים בין היהודים לגרמנים. הן מחוברות מבחינת הרצף הסיפורי, הזמן והמקום ומתעדות את שהייתו בגרמניה בימי מלחמת העולם הראשונה. האחת, הסיפור "עד הנה" שפורסם עוד בימי חייו של

---

⁴ גרשום שלום מספר כי פגש את עגנון רוכן על קטלוג ספרים, וכאשר שאלו מה הוא מחפש השיב לו עגנון, ספר שעדיין לא קרא. ראו: דן לאור, "חיי עגנון", שוקן, ירושלים, 1998, עמ' 94.

עגנון כספר בפני עצמו בעריכתו.⁵ עגנון החשיב מאוד את יצירתו זו שכן היא נושאת גם את שם הכרך השביעי בקובץ יצירותיו. היצירה השנייה שנועדה לתאר את חלקה השני של תקופת שהותו בגרמניה פורסמה הרבה אחרי מותו כשבתו אמונה ירון בחרה לשחרר מעזבונו של אביה טקסט שפורסם תחת הכותרת "בחנותו של מר לובלין" – "יצירה לא גמורה שדרשה מלאכת עריכה מורכבת."⁶ גם היום, מעל ארבעים שנה לאחר שפורסם 'בחנותו של מר לובלין' עדיין מרחפת מעליו עננה של אי־בהירות המסרבת להתפוגג. הספר מספר את סיפוריהן של עשרות דמויות המאכלסות את הפרקים הרב־גוניים והססגוניים של הספר – יהודים וגרמנים, גברים ונשים, צעירים וזקנים, מכל שכבות החברה שהמספר פגש בימי שבתו בלייפציג בזמן מלחמת העולם הראשונה. הסיפורים אומנם כבשו את לב הקוראים, אבל לא נתנו מענה ברור לשאלות – מה בסופו של דבר הייתה אמורה להיות התמה המרכזית של חטיבת פרוזה זו אם מחברה היה זוכה להביאה לידי גמר? מהו הציר המרכזי שסביבו היו עתידים להתארגן ולהסתדר הפרקים שעגנון פרסם בחייו והפרקים שאמונה ירון פרסמה מן העיזבון ולא זכו להתפרסם כחלק מחטיבת פרוזה לכידה אחת?⁷

---

⁵ כל סיפוריו של שמואל יוסף עגנון, כרך שביעי, "עד הנה". פורסם לראשונה ב־1952 כספר בפני עצמו עם סיפורים נוספים, ביניהם "פרנהיים", העוסק בבחור גרמני ששב מן השבי בתום מלחמת העולם.

⁶ רשימת יצירותיו של עגנון מופיעה בנספח לספרו של דן לאור, שם, עמ' 710.

⁷ ראו: חיים באר – המפתח להבנת "בחנותו של מר לובלין", "הארץ", 12 באוגוסט 2016.

אכן חידה שפתרונה סבוך ביותר גם במישור ההיסטוריוגרפי ולא רק כחידה ספרותית: מדוע עגנון לא פרסם את ספרו זה, איך מנע מקוראיו את יצירתו האותנטית של הרומן שהינו בעל חשיבות עצומה מעבר להיותו יצירה ספרותית ייחודית? ידו האחת כתבה יצירה המתארת את שותפות הגורל הנקשרת בין יהודים לגרמנים ומתוארת על ידי עגנון כדבר פוזיטיבי, הליך טבעי ולכל הפחות מחויב המציאות. בעיותיו האמיתיות של העם היהודי נמצאות הלאה משם, מזרחה מגרמניה, באזורי פולין, במרחב של גליציה, במחשכי הקהילות השוקעות כגון בוצ'אץ', עיירת הולדתו. ידו השנייה ביקשה לגנוז את היצירה מאחר שיש בה קוצר ראייה היסטורי,⁸ ממש אותו עיוורון שפקד את כלל יהודי גרמניה שלא השכילו לכמת את הנסיבות ולברוח מגרמניה כל עוד יכלו לעשות זאת.⁹

היצירה "בחנותו של מר לובלין" איננה מזהה את תוצאת האדים האפלים העולים ממעמקי הרוח הגרמנית כפי שניבא היינריך היינה: "[...] הנצרות - וזוהי תרומתה היפה ביותר - מיתנה במידה כלשהי את תשוקת הקרב הברוטאלית של הגרמנים, אלא שלא עלה בידה להרוס אותה, ואם ישתבר באחד הימים הקמע המביית, הוא הצלב, שוב תסתער במלוא עוזה פראותם של הלוחמים הישנים, שיגעון הקרב (...) המחשבה מקדימה את המעשה כפי שהברק מקדים את

---

⁸ עגנון ויוצרים בסדר גודל שלו כמו ביאליק, מצליחים דרך יכולת ההתבוננות שלהם לנבא תהליכים היסטוריים ובהקשר זה כפי שנראה בספרו "אורח נטה ללון" עגנון ניבא את אסונן הצפוי של קהילות אירופה. אפשר להניח כי יוצר בסדר גודל שלו, שאיננו נטול אגו, ינקוט ביקורתיות עצמית כאשר תצא תחת ידו יצירה המפספסת את זיהוי ליבתו של אירוע היסטורי בסדר גודל תנ"כי כפי שהייתה השואה.

⁹ עד לשנת 1938 ניתנה ליהודי גרמניה האפשרות לעזוב את גרמניה בהסדרים שונים, כולל הסדר מול התנועה הציונית בארץ ישראל.

הרעם. הרעם (Donner) הגרמני הרי הוא גרמני ולפיכך אינו גמיש במיוחד והוא מתקרב באיטיות כלשהי; אלא שהוא בוא יבוא, וכאשר תשמעו אותו רועם כפי שלא קרה אף פעם בדברי ימי העולם, אז דעו: הרעם הגרמני הגיע סוף־סוף אל יעדו. בהישמע הרעש הזה ייפלו העיטים מתים מן השמים, והאריות במדבריות אפריקה הרחוקים יסתתרו במאורותיהם המלכותיות. בגרמניה יוצג מחזה שלידו תיראה המהפכה הצרפתית כאידיליה בלתי־מזיקה".¹⁰ 99 שנה לפני עלייתם לשלטון של מי שעתידיים יהיו לשרוף את ספריו, היינה הזהיר את הצרפתים כי עליהם לפחד מגרמניה מאוחדת.

דמותו ויצירתו של עגנון עשויות לשמש צופן לנקודת מבט אודות היחסים בין העם הגרמני לעם היהודי בחלון הזמן שבין מלחמות עולם: עגנון מהווה את הדמות היהודית הקלסית של ה"אֹסְטְיוּדֵן" שנולד בשטעיטל בגליציה המזרחית, ורוח הקדמה וההשכלה מושכת אותו מערבה לגרמניה, לטובת מימושו העצמי. ברלין היא הכרך הגדול והשפה הגרמנית היא השפה הגדולה. בממד נוסף, עגנון ביצירתו עוסק בתיאור העולם היהודי במזרח אירופה. ביקורו הראשון בגרמניה והמפגש עם שלמה זלמן שוקן מהווה ציון דרך משמעותי בכל הנוגע לעתידו הספרותי כמו גם לעתידו האישי. שוקן – הסוחר היהודי שבעצמו היגר בצעירותו מהמזרח והפך לגרמני עשיר ומצליח, איש המעשה והרוח. שוקן היה האיש שזיהה את כישרונו של עגנון והיה לפטרון, המו"ל, האיש המעורב בפרטים האינטימיים האישיים, וגם מי שנחשב ככעל השפעה על יצירתו של עגנון.¹¹

---

¹⁰ היינריך היינה, "על ההיסטוריה של הדת והפילוסופיה בגרמניה", 1834

¹¹ ראו: אנתוני דוד, "ספר המעשים – חיי זלמן שוקן", הוצאת שוקן, ירושלים, 2006 וכן: "ש"י עגנון – ש"ז שוקן חילופי איגרות (תרע"ו–תשי"ט)", שוקן, 1991.

עגנון עזב את בית הוריו בגליציה המזרחית בגיל 20 (1907) ממניעים ציוניים. בארץ בחר לגור ביפו העות'מאנית, שבה החל להתפתח גרעין של יישוב יהודי חדש. הוא הפך עד מהרה לכוכב של יהודי יפו – סופר צעיר ומצליח הנהנה מהערצת הסובבים אותו, אך עד מהרה הרגיש שיפו צרה למידותיו ועליו לעזוב. ידידו הסופר י.ח. ברנר ניסה להניאו מכוונה זו... והוא ענה לו במילותיו של היינה, "נכסף אני למרורים". ד"ר ארתור רופין, ראש המשרד הארצישראלי של התנועה הציונית ובמקורו גרמני – הוא ששכנע את עגנון לנסות בברלין. עגנון לימד אותו עברית באופן פרטי. רופין צירף אותו לנסיעתו לברלין באוקטובר 1912, סידר לו לגור בבית אחותו ברחוב קאנט 37, שרלוטנבורג. לפתע מצא את עצמו הסופר היהודי הגליציאני בליבו של כרך של שני מיליון תושבים, ובתוך קהילה יהודית של כמאה אלף איש.¹² הוא הגיע לזמן בלתי מוגבל וכאשר פרצה מלחמת העולם (כעבור פחות משנתיים) הוא נתקע בגרמניה, ובשל אזרחותו האוסטריו-הונגרית אף נקרא לשירות צבאי והתאמץ מאוד להשיג פטור. אומנם הוא כינה את שהייתו בגרמניה "ירידה מארץ ישראל", אולם גם כשתמה המלחמה ונפתחו הגבולות הוא לא מיהר לשוב לפלשתינה. בשנות המלחמה עלה מעמדו הספרותי בחוגים יהודיים, וסופרים רבים החלו להגיע לעיר כפליטים מהמהפכה הבולשביקית שהתחוללה ברוסיה בשלהי המלחמה. בסיפור "עד הנה" עגנון מתאר את המתח בעולם היהודי הגרמני מנקודת מבטו כציוני המוצא את עצמו בגרמניה: "[...]מחמת צוק העיתים ירדו מנכסיהם בעלי בתים מישראל (יהודים גרמנים) והתחילו להשכיר חדרים. כל הימים שדרתי בגרמניה מנעתי עצמי

---

¹² דן לאור, "עגנון בגרמניה" בתוך: "הארץ", 26 ביולי, 2001.

כשאר רוב חברי מלדור אצל יהודי גרמני, שיהודי גרמניא פטריטיים גרמנים היו ולא היה ישר בעיניהם שאנו מפרסמים את יהדותנו וגרם הדבר לוויכוחי דברים".¹³ יהודי גרמניה אינם מסבירי פנים באופן כללי ליהודים מן המזרח ואינם רוצים להיות מזוהים עימם ומשתדלים להתנער מהם. עגנון, כיהודי ציוני, וגם אוסטיודה גליציאני, מתאר תהום פעורה בינו לבין יהודי גרמניה, "הגרמנים", שנהוג לכנות בהכללה "יהודי האמנציפציה".¹⁴ בשתי היצירות דמותו שלו עומדת כקטליזטור של רוח הזמן בגרמניה בימי מלחמת העולם הראשונה. גם בחייו האישיים בחר עגנון להעמיק את קשריו בגרמניה. הוא רכש את ביתו הראשון בוויסבאדן הסמוכה לפרנקפורט, וממנה עבר לעיירת הנופש הסמוכה באד הומבורג. ייתכן שהתכוון להתיישב בגרמניה באופן קבוע.¹⁵ "מעולם לא ראיתי אותו פתוח לב, קורן מרצון טוב ושופע גאוניות כמו בימים ההם", כתב גרשום שלום שהיה נוהג להתאכסן אצלו כשביקר במקום.¹⁶

מייד בתום מלחמת העולם הראשונה הוא התחתן עם אסתר לבית מארקס: "...הציניקנים סברו שנישואיו של עגנון לנסיכה האריסטוקרטית לבית מארקס היו חלק מתוכנית ארוכת טווח ומחושבת היטב של הסופר הגליציאנר, ה'אוסטיודה' דל אמצעים, שביקש להתבסס בחברה עילית של יהודים גרמנים בעלי השכלה

---

¹³ גרמניא כך במקור בשפה העגנונית. ראו: ש"י עגנון, "עד הנה". כל סיפוריו של עגנון, כרך 7, שוקן, עמ' צ'.

¹⁴ עגנון החזיק אזרחות אוסטרו הונגרית מתוקף היותו מגליציה, בן העיר בוצ'אץ' בשטח אוקראינה כיום, ושטח שהיה בשלטון האימפריה האוסטרו הונגרית לפני מלחמת העולם הראשונה.

¹⁵ דן לאור, "חיי עגנון", שוקן, ירושלים, 1998, עמ' 129.

¹⁶ דן לאור, עגנון בגרמניה, שם.

וכסף". אך הללו שהתמידו בקריאת המכתבים שהותירו השניים, ואיסוף עדויות שבכתב ובעל פה, הבינו כי פרשת חיייהם המשותפים לוותה באהבה גדולה ובקורבן גדול. אלזה־אסתר מארקס נולדה בקניגסברג בשנת 1889. אביה, גאורגה מארקס, היה מנהל ה'דויטשה בנק' בקניגסברג ואחד מראשי הקהילה האורתודוקסית בעיר. הם נפגשו לראשונה בשנת 1913 בבית אחיה של אסתר, סוחר הספרים משה מארקס. שמואל יוסף צ'צ'קס היה בחור צעיר ושאפתן, חובב ספר, שמצא את דרכו לביתו של מארקס בשל חיבתם המשותפת לספרים. צ'צ'קס הצעיר שימש במשך זמן מה מורה לעברית של אסתר ושל אחותה רבקה. כשנפגשו שוב, כמה שנים לאחר מכן, הייתה אסתר בת 28, צעירה יפיפייה ואצילית, נמרצת ודעתנית, ובעיקר – מרדנית. כמה חודשים קודם לכן, למורת רוחו של אביה, ביטלה את אירוסיה לצעיר מבטיח, פרוון עשיר ונאה מלייפציג. בחירתה בבחור הדלפון שידע לספר סיפורים כה יפים הכעיסה את אביה, והוא התנגד בכל תוקף לנישואיה עם הבחור שדיבר גרמנית גרועה והיה, בעיניו, חסר מקצוע וחסר אמצעים.¹⁷ אבל האדון מארקס נותר נדיב וסייע לבני הזוג ברכישת ביתם הראשון בווייסבאדן הסמוכה לפרנקפורט. בהמשך עברו לעיירת הנופש הסמוכה באד הומבורג. ייתכן שהתכוונו להתיישב בגרמניה באופן קבוע.¹⁸

עגנון זיהה בגרמניה מרחב נוח לחיים יהודיים, ליצירה ולהקמת משפחה. גרמניה הייתה בעיניו עדיפה עשרות מונים על הקהילות היהודיות במזרח שצפויות לחורבן. אסתר היא שתבקש מעגנון שוב

---

¹⁷ בלוג הספרייה הלאומית על אסתר מרכס עגנון
<https://blog.nli.org.il/giborot-ester-agnon/>

¹⁸ דן לאור, "חיי עגנון", שם.

ושוב לחזור ולעלות לארץ ישראל, בעיקר בתום מלחמת העולם וראשית השלטון הבריטי בארץ.

הקשר בין עגנון לאסתר הוא דוגמה למתחים בין היהודים המזרחים ליהודים הגרמנים. ההבחנה היא בין יהודי מזרחי - ה"אֹסְטְיוֹדֵן", לעומת "היהודי הגרמני האותנטי" - דור שלישי להגירה, הבקיא בשפה הגרמנית ובתרבות הגרמנית וכבר רואה את עצמו כגרמני בן הדת היהודית. האבחנה הזו נשענת בעיקר על משך זמן השהות שהמשפחה שוהה בגרמניה וטיב מצבה הכלכלי.

אסתר מארקס עגנון

עמוס אילון בספרו העוסק ביהודי גרמניה בשנים 1743-1933, פותח את הסיפור בכניסתו של הנער משה מנדלסון, מי שיהיה המייסד של תנועת ההשכלה והנאורות בעולם היהודי לעיר ברלין, דרך שער רוזנטל המותר לכניסה ליהודים ולבקר, ומסיים את הספר בכריחתה החפוזה של חנה ארנדט מגרמניה לאחר עליית הנאצים לשלטון.¹⁹ תור הזהב של יהודי גרמניה נמשך, ובמובנים רבים הועצם - עד עליית הנאצים לשלטון ב־1933. גרמניה נתנה לעגנון כל מה שאדם ואיש רוח יכול לבקש. את הסכנה לו ולשכמותו, בני דת משה, יהודים גליציאנים או יהודים גרמנים יש למצוא במקום אחר, בכוצ'אץ', עיר הולדתו, שם אירע אסון נורא ליהודים בימי המלחמה.

¹⁹ עמוס אילון, "רקוויאם גרמני", דביר, ישראל, 2004 עמ' 7 ו־404.

האסון היהודי מתואר בסיפור שקיעתה של בוצ'אץ', ביצירה "אורח נטה ללון". שם החורבן היהודי חתום מבחינתו של עגנון כבר בתום מלחמת העולם הראשונה.²⁰ מדובר ביצירת המופת המתעדת את ביקורו בעיירת הולדתו בגליציה בשנת 1930. הספר מתאר קהילה יהודית מידלדלת, ענייה, נטושה, שוקעת, עיירה וקהילה שגורלן נחרץ. לקורא הפחות בקיא בנסיבות ההיסטוריות, נדמה כי מדובר באסון השני, קרי בתקופת מלחמת העולם השנייה והשואה. גרשום שלום ראה ביצירה ספר גאוני המתאר קהילה שדינה נגזר, "מיתת היהדות בגליציה לפני שנרצחה".²¹ כאן מתועד במבט אנושי והיסטורי סופה של קהילה יהודית באירופה שהיא עיירת הולדתו של עגנון, המזהה את מותה של יהדות אירופה קודם למה שנהוג להציג כחורבנה של יהדות מזרח אירופה.²² רבים סבורים כי ספר זה הוא שהקנה לעגנון את הזכייה בפרס נובל לספרות.²³

נראה שכפי שלעיתים אנחנו נדרשים למשוררים על מנת לשקף אירועים היסטוריים ולפענח את רוחה של המציאות, כך לעיתים כדאי להסביר את בחירתם של סופרים וניואנסים ביצירתם על בסיס החוויות ההיסטוריות שחוו. ההסברים ליצירה "בחנותו של מר לובלין", (שפורסמה בתשל"ה 1974-1975 כחלק ממפעל העריכה והטיפול בכתבים הלא גמורים של עגנון), מתמקדים במישור הפענוח הספרותי והתאולוגי. כאמור, התכנים העוסקים בקשרים שבין היהודים הגרמנים לעם הגרמני מחייבים לתת

---

²⁰ ש"י עגנון, "אורח נטה ללון", שוקן, ירושלים ותל אביב, תשכ"ז.

²¹ דן לאור, הרצאה מקוונת על עגנון

<https://www.youtube.com/watch?v=6xmHsQCjRjY>

²² "אורח נטה ללון" פורסם ערב השואה והקדים בכך את אירוע החורבן של כלל קהילות אירופה.

²³ לאור, הרצאה מקוונת - ראה הערה 21.

פרשנות המבוססת גם על פרספקטיבה היסטורית, ובמילים אחרות – לתור אחר רמזים לאסון הקרב ובא מידי הגרמנים.

המו"ל מציג תקציר ומבוא לספר "בחנותו של מר לובלין" בתיאור הבא: "[...] ברומן זה אנו פוגשים את עגנון הצעיר, המספר את סיפורו בגוף ראשון, בגרמניה בימי מלחמת העולם הראשונה. עגנון מתאר את שהותו בלייפציג ומציג לפנינו עשרות דמויות מכל שכבות החברה, שעיימן בא במגע. כל אדם סיפור בפני עצמו, כל אדם עולם ומלואו. אנו פוגשים את היהודים הגאליציאנים שהתיישבו בלייפציג באלפיהם, מנסים להתקבל כפטריוטים בחברה הגרמנית וכואבים את ניתוקם ממורשתם ומן הסביבה שבה גדלו. על כל אירועי הסיפור מעיבה המלחמה שהגרמנים פתחו בה בקלות דעת פושעת ובהרגשה שניצחון מזהיר מובטח להם, אך התקוות הגדולות נכזבות, המלחמה קוצרת בנוער הגרמני מאות אלפים וגם בעורף נהרסים סדרי החיים. המחסור והמצוקה מתפשטים ומתגברים מיום ליום, אך האנשים, וביניהם גם היהודים, אינם חשים בתבוסה הקרבה. עניין מיוחד יש בדמויות הגרמנים. אין עוד סופר יהודי כעגנון שהשכיל לרדת לעומקן של הנפשות הנפתלות של הגרמנים. הוא מציג אותם כתוצר של היסטוריה גרמנית ארוכה, ומגלה בקיאות מפתיעה בנבכייה ובסיבוכייה. לא חסרות גם צעירות גרמניות המחזרות אחרי הסופר העברי הצעיר. דמויותיהן של גרטי, ליזה ולוטה מוסיפות סממנים מכדרים לשורה ארוכה של נערות צעירות, צמאות לאהבה או לאהבהבים, המאכלסות כה רבים מסיפורי עגנון".²⁴ ניתן למצוא

---

²⁴ אתר המו"ל שוקן. <https://www.schocken.co.il/Book/%D7%91%D7%97%D7%A0%D7%95%D7%AA%D7%95+%D7%A9%D7%9C+%D7%9E%D7%A8+%D7%9C%D7%95%D7%91%D7%9C%D7%99%D7%9F.aspx?code=40-51511>

בספר ובתיאוריו של עגנון את גרמניה, את מה שתהיה ארצות
הברית של אמריקה עבור העולם היהודי. לייפציג שלו היא ניו יורק,
עיר האפשרויות הבלתי־מוגבלות. הסוחר מלובלין הוא מקבילו של
עגנון, יהודי מן המזרח שנע מערבה לגרמניה על מנת להיטיב את
גורלו. לייפציג וגרמניה טובות לסוחר מלובלין כמו לעגנון. גם
הסוחר מלובלין נישא לבת טובים מן היהודים הגרמנים הוותיקים.
עגנון הוא אורחו של מר לובלין וזה האחרון מסייע לו להסדיר עם
פקיד העירייה את אשרת השחייה שלו בעיר, ואין זה דבר של מה
בכך על רקע המלחמה.

היחסים הטובים ויחסי הקרבה באים לידי ביטוי לאורך הרומן
בדמויותיהם של עושה הכובות, זקן גרמני נרגז, שנותן את בוכותיו
במתנה כדי לשמח את ליבו של תינוק יהודי בימי חוליו.²⁵ משפט
בייליס מוזכר כאירוע שיכול להתרחש בארצות החשוכות ולא
בגרמניה שבה "רואים את היהודים כאזרחים לכל דבר".²⁶ עגנון
מתאר את תהליך ההשתלבות של היהודים במראה החיצוני ובלשון
הדיבור, ומשווה בין יהודי ברלין ליהודי לייפציג. "אם רואה אתה
יהודי (בלייפציג) מראיתו מטעה אותך..."²⁷ הדברים מגיעים לידי
כך שעגנון תוהה כינו לבין עצמו לגבי מוצאם, מאחר שהם כה דומים
לגרמנים, כמו גם מר לובלין עצמו ואשתו שהיא בעלת חזות ארית.
דמות נוספת המתוארת ברומן היא איזולדה, נערה גרמנייה קתולית
המביטה במראה ומוצאת דמיון והיפוך בין מראה הגרמניות היהודיות
והגרמניות האריות ולרגע נדמה לה שהיהודיות נראות אריות, ולהפך.

---

²⁵ "בחנותו של מר לובלין", שוקן, 1974, עמ' 95.

²⁶ שם, עמ' 92.

²⁷ שם, עמ' 36.

מר לובלין הסוחר הממולח שהגיע ללייפציג חסר כול, מאפשר לדיירי החנויות שלו להישאר במקומם אף על פי שנראה כי יכול היה לעשות הון נוסף אם יפעל לפנותם. לייפציג של עגנון מאפשרת ליהודים חיים טובים, מסחר, תרבות (אשתו של מר ארנו, הסוחר מלובלין, מטריחה אותו מפעם לפעם לבקר בתיאטרון), קשרי דם, אימוץ גינונים תרבותיים בורגניים, שפה, ובעיקר חילוניות והתרחקות מהיהדות כדת. עגנון מנסה לחבור לרבי נתן ולקרוא עימו

חלק מתמונה קבוצתית של חוג הסופרים בבאד־הומבורג שבגרמניה. עומדים משמאל לימין: עגנון, יעקב פיכמן ושושנה פרסיץ. יושבים משמאל לימין: א"מ ברכיהו וביאליק צילום: ארכיון בית ביאליק.

דברי תורה, אך נתקל בקושי. הוא גם נדהם לגלות שיהודים נחשבים לשידוך מבוקש בקרב גרמניות – בעיקר אם מדובר כמתבוללים או כחילונים – משתלבים (לא אוסטיוודן).

בימים הסוערים של שנת 1923, באותה גרמניה שבה אדולף היטלר וחבריו ביצעו ניסיון פוטש נגד הרפובליקה, עמדו לדין וישבו בכתי סוהר, עשה עגנון חיל בחייו: לאחר שהתחתן והתבסס כלכלית הוא יזם סביב ביתו את חוג הסופרים העבריים של באד הומברג יחד עם ביאליק חברו.²⁸

²⁸ דן לאור, "חיי עגנון", שוקן, ירושלים, 1998, עמ' 151.

החגיגה הזו נגמרה בלילה שבין ה־6 וה־7 ביוני 1924 כששרפת ענק שפרצה בביתו של עגנון כילתה את תכולתו וכן את כתבי היד של עגנון ואת ספרייתו הגדולה. הוא פירש זאת כאירוע דתי, עונש על התרחקותו מארץ ישראל. בתוך מספר חודשים מצאה עצמה המשפחה שוב בארץ ישראל – הפעם בירושלים. עם זאת, עגנון המשיך לגלות גישה פרגמטית בקשריו העסקיים עם גרמניה ועד 1938 עדיין טרח על ענייני דפוס של ספריו, ובתי הדפוס הגרמניים ידעו לדקדק בעניינים גדולים וקטנים בהתאם לטעמים האנין שלו ושל פטרונו שוקן. אם כך, זוהי גרמניה השנואה והאהובה גם יחד. הדואליות האניגמטית לא תיעצר כאן בכל הנוגע ליחסי היהודים גרמנים לקראת מלחמת העולם השנייה. הסימנים והרמזים ב"בחנותו של מר לובלין" לא מתגבשים לתמה או לנרטיב של אסון קרב ובא. מובן שאין לצפות מעגנון לנבא את ההתרחשויות הפוליטיות והשלכותיהן, כמובן זה ש"רק האלוקים אוחו וזורק את הקוביות" באופן שכן תמותה חריף ככל שיהיה לעולם לא יוכל לרדת לעומק המאורעות... עגנון איש הרוח המטיב מכולם לבחון כליות ולב מציג את הקשרים בין היהודים לגרמנים כתופעת לוואי טבעית של מפגש בין עמים ותרבות, בין הרוח היהודית מחד גיסא וה"תרבות הגרמנית" (Kultur) מאידך גיסא. ב"עד הנה" עגנון מציג תקינות תודעתית פוליטית ויהודית העומדת יפה במבחן הזמן: נקודת מבט יהודית ציונית מתובלת בחוכמת חיים גליציאנית המתבוננת בנסיבות מלחמת העולם הראשונה המיותרת שבה, בין היתר, יהודים הורגים יהודים ללא תועלת ותוחלת.²⁹ במרכז

---

²⁹ רעיון זה מודגש גם בסיפור הקצר "פרנהיים" הצמוד לסיפור המרכזי "עד הנה" המתאר את שובו הביתה של שבוי גרמני, המגלה שאשתו לא המתינה לשובו.

העלילה ב"עד הנה" עגנון נרתם לסייע בהעברת ספרייתו של אדון לוי לידיים אמונות. הוא עושה זאת ספק כשמאי ספק כטובה ליהודי אחר עד שלבסוף אלמנתו של מר לוי בוחרת לשלוח את הספרים לעגנון לאחר שעלה לירושלים.³⁰ לעומת זאת, ב"בחנותו של מר לובלין" הקשר של היהודים הגרמנים עם גרמניה הוא בלתי־הפיך ואינטימי מאוד, אינטימי מדי כסיפור קוהרנטי לימים שאחרי מלחמת העולם השנייה והשואה. בשפת ימינו הכוונה לכך שרוח הדברים ב"בחנותו של מר לובלין" איננה הולמת את הפוליטיקלי קורקט העגנוני לסופר, שתאוריו הם תיאור פני הדור שחוה את ליקוי המאורות בהבנת ההתרחשויות והסכנות בזמן אמת. הרבה מונח היה על כתפיו של עגנון, מי שהצליח לזהות את גודל האסון הצפוי ליהודי המזרח, והצליח לעזוב את אירופה טרם עליית הנאצים לשלטון, לעלות שוב לארץ ישראל, לבנות בה בית וזאת תוך כדי מימוש של מידות החלוציות הציונית. ניתן להניח כי עגנון נאלץ להרהר מחדש בהשלכות המפגש בין היהודים לגרמניה.

ככל אדם יהודי ששרד את התקופה, גם עגנון התבונן על מלחמת העולם השנייה והשואה במבט לאחור. בחשבון נפש אישי הוא הכיר בתפקידו כרועה רוחני.³¹ עגנון כתב כ־300 מילים בלבד המתייחסות באופן ישיר למלחמה ולשואה שפורסמו בקובץ הסיפורים "עם עצמי" תחת הכותרת "הסימן". "הסימן" הוא מן הספד אחרון לקהילת

---

³⁰ עגנון, "עד הנה", עמ' ק"ס, בכל סיפורי עגנון, כרך 7, "עד הנה", שוקן.

³¹ ההתייחסויות הישירות של עגנון לאירועי השואה ביצירתו מצומצמות ביותר ולמעשה ניתן למצוא התייחסויות עמומות בלבד, למעט היצירה המפורסמת "האדונית והרוכל" המתייחסת באופן כללי לאסון הצפוי ליהודים המתארחים באירופה. סיפור קצר זה נכתב ופורסם עבור חיילי הבריגדה היהודית שלחמו באירופה.

בוצ'אץ', מעין אפילוג להיכחדותה של הקהילה בעקבות השואה
תוך כדי מתן מבט ואמירה רחבה על האסון הקולוסלי.

"הסימן" מתאר בקצרה את האסון
של יהדות אירופה מנקודת מבטו של
עגנון היושב בכיתו החדש בירושלים,
בית שנבנה לאחר מאורעות תרפ"ט.³²
הגימטרייה של שנה זו היא "נצח
ישראל". במשיכת קולמוס אחת עגנון
קושר את מצבו האישי, תכלית המעשה
של בניית הבית בירושלים, החידוש
של דמות היהודי בארץ ישראל לעומת
יהודי הגולה "שהלכנו לקראת צר

ש"י עגנון

כצאן לטבחה". ש"י עגנון אינו מוציא את עצמו מן הכלל של יהודי
אירופה ונמנע מן הלשון הנהוגה בשפת הציונות הביקורתית, "הם
הלכו כצאן לטבחה". על הנאצים אומר עגנון "שלא היו רשעים כמותם
מני שים אדם עלי ארץ", מה שמזכיר לרגע את ימי הרעם הגרמניים
שלא יהיו כמותם לפי היינה. הפתיח לסיפור הקצר "הסימן" מובא
כאן כפי שהוא במקור.

---

³² במקור נכתב ופורסם ב־1944, אולם כאן מובא הנוסח הסופי בעריכת
ספריו של עגנון כפי שנערכו על ידי עגנון עצמו בגרסה הקנונית של כתביו,
על כל שמונת הכרכים. עגנון הוציא בחייו מהדורה סופית של כתביו הכוללת
שמונה כרכים והם מכונים 'הספרים הלבנים', הספרים שיצאו לאור לאחר
מותו בעריכת בתו אמונה מכונים 'הספרים השחורים'.

ש"י עגנון | "הסימן" 33

אותה השנה שבאה השמועה שנהרגו כל היהודים שהיו בעירי דרתי בשכונה אחת משכונות ירושלים, בכית שבנית לי אחר הפרעות של שנת תרפ"ט, שגימטריא שלה נצה ישראל, שבלילה שהחריבו הערכיים את דירתי נדרתי נדר שאם יצילני השם מיד אויבי ואחיה אבנה לי בית בירושלים בשכונה זו שביקשו הערכיים להחריבה. ובחמלת השם עלי הצילני מידי שוסינו והשאיר אותי ואת אשתי וילדיי לחיים בירושלים וקיימתי את נדר ובניתי לי בית, אף עשיתי לי גן ונטעתי בו עץ וישבתי עם אשתי וילדי כחפץ צורנו יוצרנו, עתים בהשקט ובמנוחה ועיתים בפחד ורעדה, מפני חרב המדבר שהתנופפה בעברת זעמה על כל ארץ קודשנו. ואף על פי שצרות רבות ורעות עברו על ראשנו קיבלתי הכל בעין יפה ולא התאוננתי. אדרבה על כל צרה וצרה אמרתי יפה ישיבת ארץ ישראל מיישיבת חוצה לארץ, שארץ ישראל נתנה בנו כח לעמוד על נפשנו, לא כבחוצה לארץ שהלכנו לקראת צר כצאן לטבחיה. רבבות אלפי ישראל שאין הצר שוה בנוק צפורן של אחד מהם נהרגו ונחנקו ונטבעו ונשרפו ונקברו חיים ובתוכם אחי וריעי קרובי וקרובותי שמיצו כל מיני יסורים קשים בחייהם ובמיתתם ברשעת מנאצינו ומנדינו עם נבל מנאצי ה' שלא היו רשעים כמותם מני שים אדם עלי ארץ.

³³ "הסימן", מתוך כל סיפוריו של שמואל יוסף עגנון, כרך שמיני, "האש והעצים", הוצאת שוקן, ירושלים, תשכ"ז, עמ' רפ"ג.

בדיעבד נראה כי עגנון מביט לאחור באותו האופן כמו פרופסור שאול פרידלנדר שנים אחר כך, ב"תדהמה", למרות השליטה בכל רזי התקופה, בנפש האדם, בנככי העולם היהודי לסוגיו והמתחים הפוליטיים של אירופה בימי מלחמת העולם. עגנון שבנה בית בירושלים ואימץ לליבו את הציונות ברוח ובמעשה עוד לפני מלחמת העולם ועליית הנאצים, השאיר את הדברים ללא מענה ברור לחלוטין ביצירותיו. אין ביצירה העגנונית התייחסות ישירה לתקופת השואה, והיצירה המשמעותית העוסקת בקשרים בין היהודים לגרמנים "בחנותו של מר לובלין" הצטמקה לפרסום פרקים נבחרים בלבד בימי חייו ובמילותיו של חיים באר – נותרה "יצירה ללא תמה".

ניתן להניח כי עגנון, ממקומו וממעמדו בשנות ה־60, ביקש להותיר, נוסף על היצירה, גם מורשת בעלת נרטיב היסטורי ביחס למאורעות במאה ה־20 וגורל העם היהודי. המפגש עם העם הגרמני והתרבות הגרמנית מהווים אכן דרך בעניין זה. עגנון מצא לנכון להותיר בחזית מורשתו את רוח היצירה "עד הנה" שהיא בעלת גישה ביקורתית כלפי יהדות גרמניה וכלפי הקשרים בין יהודים ובין גרמנים. לעגנון הייתה היכולת גם לאחר השואה לכתוב יצירת מופת אודות הקיום היהודי בגרמניה כפי שהיה לפני ולפנים, אולם בעוד שהמו"ל שוקן רצה בכך, עגנון נע כשלב זה בכתיבתו במרחב היהודי של בית אביו, "בין בראד ללמברג (לכוב)"³⁴ כלומר באזור גליציה, שם שקיעתו של העולם היהודי הייתה ברורה ומוחלטת לעגנון כבר בצעירותו והוא לא הופתע ממנה. כעת, לאחר השואה, כל שנותר הוא להתמקד בתייעוד של הרוח היהודית שחוסלה ובתרבות היהודית שנכחדה.

---

³⁴ דן לאור, "חיי עגנון", שוקן, ירושלים, 1998, עמ' 475.

עגנון שלט גם בגרמנית. רבים מחבריו בירושלים היו גרמנים שהגיעו בנסיבות הזמן לירושלים ובראשם גרשום שלום ומרטין בובר שהשתלבו באוניברסיטה העברית ובחוגי האליטה הירושלמית הגרמנית. התייחסות מסוימת לנושא כתב עגנון ב־1968 במסר לספר היובל לכבוד חברו זיגפריד מוזס "סיפורים על אשכנז ואגפיה" אולם אין בטקסט זה עמדה אקטואלית יותר.³⁵

ב"עד הנה" עגנון מספק פרטים ביוגרפיים על האופן שבו זכה לפטור משירותו הצבאי במלחמה הראשונה. הוועדה פוטרת אותו משירות שוב ושוב, אבל הציבור הגרמני ברחוב שופט אותו: "גם אם ועדת הבוחנים פיטרה אותי, הגרמנים לא פטרוני, כל גרמני שרואה אותי שלם בגופי נותן עיניו בי כאילו הברחתי עצמי מן המלחמה... מה צפוי לו לחייל במלחמה, או מיתה או חליים. ואם לא אמות במלחמה אכוא לידי חולי".³⁶ בדיעבד עגנון לא גויס, עלה לארץ ישראל, בנה את ביתו בירושלים וניתק את עצמו מן המחויבויות התרבותיות לגרמניה. בנו, חמדת, לחם בהגנה במלחמת העצמאות שלא כמו בנו היחיד של יצחק מיטל: "נתנדב הבן ללחום מלחמתה של גרמניא, פגע בו כדור של אוייבים ונפל במלחמה. יצחק מיטל פרע זכות ישיבתו במיתת בנו והבן פרע זכות פטריוטיות שלו כנפשו..."³⁷ כ־100,000 צעירים יהודים לחמו לטובת גרמניא מולדתם וכ־13,000 מהם מתו במלחמה. לצידם לחם אדולף היטלר הצעיר.

---

³⁵ דן לאור, "חיי עגנון", שוקן, ירושלים, 1998, עמ' 535.

³⁶ עגנון, "עד הנה", בכל סיפורי עגנון, כרך 7, "עד הנה", שוקן ירושלים תשכ"ז עמ' נ"ח.

³⁷ עגנון, "עד הנה", בכל סיפורי עגנון, כרך 7, "עד הנה", שוקן, ירושלים, תשכ"ז, עמ' צ"ה.

בסיום הספר אומר עגנון לקוראיו: "בספר זה באתי אלא לספר דבר קטן מאותם הדברים שאירעוני בימות המלחמה. עיניו של אותו אדם אינן גבוהות וכותב ורושם ומספר את המאורעות הקטנים. ברם דבר זה ברור, הדברים הקטנים מביאים לידי דברים גדולים. בשביל פיסת חדר קטן שלא מצאתי בחוצה לארץ זכיתי לשיבת ארץ ישראל... ומשום שמצאוני בינתיים צרות רבות ורעות ויצאתי מהן, קראתי לספרי עד הנה. לשון של הודיה על העבר ולשון של תפילה על להבא, כמו שאנו אומרים בברכת השיר עד הנה עזרונו רחמיך ולא עזבונו הסדיך יי' אלקינו ואל תטשנו יי' אלקינו לנצח."³⁸

אבל עגנון ראה את עצמו יותר מסופר. את תאריך לידתו העברי ייחס לט' באב תרמ"ח, יום חורבן בית המקדש וגם על פי אחת המסורות - יום הולדתו של המשיח.³⁹ הוא נהג להטמין ביצירתו מסרים נסתרים של היפוך האותיות שגם שם בדרך כלל יש רמזים נסתרים. עגנון אסף רמזים וסימנים, פענח סוגיות רבות וניבא את האסון היהודי הקרב במזרח אירופה,

עגנון נהג לכתוב בעמידה כאשר הוא רוכן על שולחן כתיבה מוגבה

אך התקשה לזהות את הגרמנים כמי שינהיגו את רצח העם היהודי עם אש המאכלת בידם. הוא עמד מול שולחנו והמשיך ליצור בחדרו

³⁸ שם, עמ' קס"ו, קע.

³⁹ לאור דן, "חיי עגנון", שוקן, ירושלים, 1998, עמ' 20.

בירושלים כאשר הצל העצום של המלחמה והשוואה מונח לפתחו, וכל זאת בתחושת "תדהמה" שאוחזת באירוניה גם את גדולי הדור שידעו, ראו וחקרו המון "סימנים".⁴⁰

ב־7 ביולי 1969 לקה עגנון באירוע מוחי שהותיר אותו משותק במחצית גופו ומתקשה מאוד בדיבור. קודם לכן הספיק להצטרף למייסדי התנועה למען ארץ ישראל השלמה שקראה להחזיק בשטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים ולהתיישב בהם. הוא אושפז במרכז הסייעודי הרצפליד בגדרה ששם שהתה גם אשתו. על שולחן הכתיבה נותרו כתבים - חלקים מהרומן "שירה" שפרקים ממנו פורסמו קודם לכן. אמונה ירון עסקה בעריכתם והייתה מגיעה אליו להרצפליד כדי לדון ולהתייעץ. עגנון חשב שהרומן נועז מדי. "שלא ניתן להניח מעל הסיודור לשבת". סמוך לדפים של "שירה" נמצאו שורות ראשונות מתוך הקדמה שחיבר עגנון ליומן שנכתב לכאורה בכוצ'אץ' בימים האחרונים של השמדת יהדות גליציה.⁴¹

כל חייו נע עגנון בין ארבעה מעגלים משיקים: הציוני והלא ציוני, היהודי והלא יהודי. העריכה החוזרת של כתביו שוב ושוב על ידי עגנון עצמו הייתה ביטוי לחיפוש "הנקודה הנכונה" בין המעגלים. הדיאלוג עם העולם הגרמני השפיע על דמותו ועל יצירתו בראשית דרכו, ובסוף ימיו הוא הצליח להתחבר מחדש לגרמניה החדשה: בשנות ה־60 תורגמו כל כתביו לגרמנית. זו הייתה המדיניות של המו"ל שוקן על מנת לקדם את מועמדתו של עגנון לפרס נובל. עגנון מילא תפקיד אקטיבי בחשיפת כתביו בגרמנית מתוך הבנה שהנוכחות

---

⁴⁰ עופרה עופר אורן, ש"י עגנון זכה בנובל - ynet, 6 באוגוסט 2018, נאמו של עגנון בעת זכייתו בפרס נובל.

<https://xnet.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5323285,00.html>

⁴¹ לאור דן, "חיי עגנון", שוקן, ירושלים, 1998, עמ' 631.

של יצירתו בגרמנית חיונית להפיכתו לקונצנזוס ב"מלייה" דוברי הגרמנית, מדיניות שהוכיחה את עצמה כשלאחר מספר שנים שמועמדותו נדונה הוא זכה בפרס נובל לספרות לשנת 1966 בצוותא עם המשוררת היהודייה גרמנייה נלי זק"ש.⁴²

בית עגנון - כיום מוזיאון עגנון בשכונת תלפיות בירושלים.

---

⁴² נאמו של עגנון בטקס קבלת פרס נובל.
http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/1966/agnon-speech_he.html